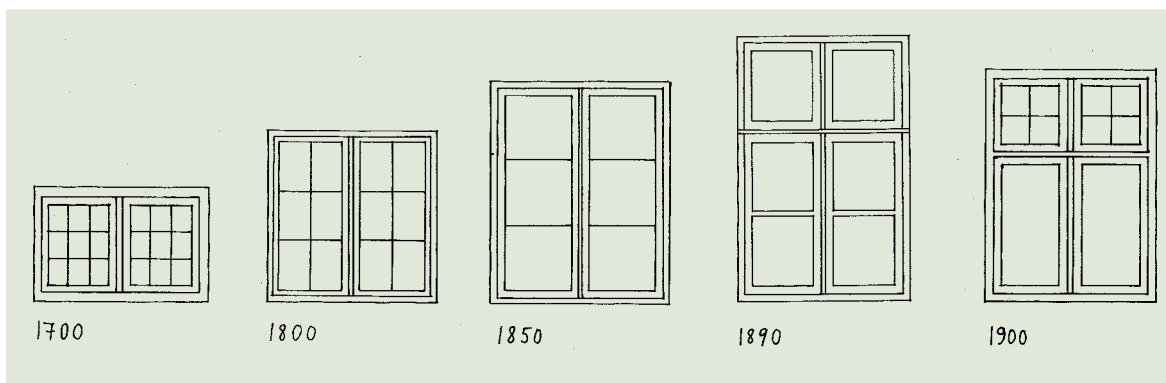

Fönster

Stugorna på landsbygden fick gladsade fönster först i början på 1700-talet. Dessa hade små handblåsta glasrutor, sammanfogade med blyspröjsar i en träbåge. Fönstren hade ofta utvändiga luckor som stängdes till natten.

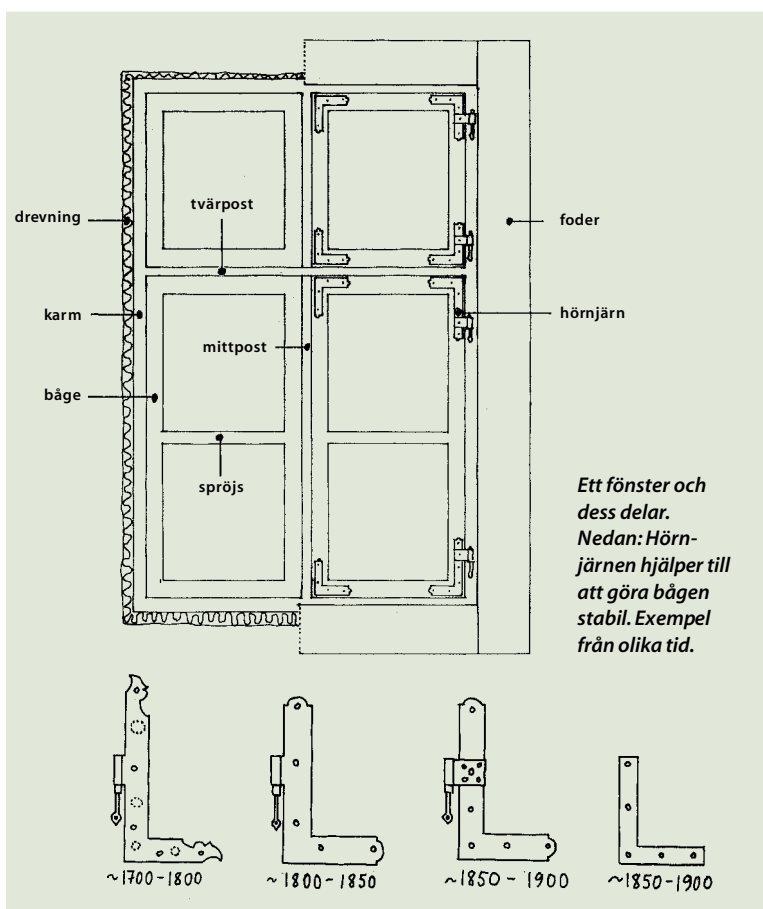
Mot slutet av 1700-talet kunde man tillverka lite större glasrutor och då gjordes fönstren också större. Glasen sattes i en träbåge med träspröjsar. Bågarna spikades oftast fast i karmen, bara enstaka var öppningsbara och hängda på gångjärn.

Under 1800-talet började man använda innanfönster för att få ett bättre inomhusklimat. Det var lösa innerbågar, som sattes i till vintern och tätades med klisterremсор.

Under första hälften av 1900-talet infördes det kopplade fönstret med två utåtgående bågar och de senaste 10–15 åren har treglasfönster börjat användas. De blir väldigt tunga och bågarna måste göras mycket kraftiga. De passar därför inte så bra i gamla hus.

När man tillverkade fönster förr, valde man noga ut virket. Det skulle vara tätvuxen kärnfura för att hålla länge. Sammanfogningen av bågarna gjordes med tappar och träplugg. Lim användes inte och bågen kan därför lätt tas isär och repareras.

I ett timmerhus står karmen fritt i ett större hål för att inte hindra timrets sjunkning. Skarven mellan karm och vägg drevas och fodret täcker skarven.

Ett fönster och dess delar. Nedan: Hörnjärnen hjälper till att göra bågen stabil. Exempel från olika tid.

I äldre murade hus är karmen ofta använd som form för fönstervalvet. Ibland sticker karmens över- och understycken in i muren, s k hom. Skarven mellan karm och mur tätas på utsidan med bruk.

Beslag

Fram till slutet av 1800-talet spikades beslagen fast i bågen med smidd spik. Senare användes skruv. Beslagens utseende har varierat

genom tiderna, de från 1700-talet är formrika och sirliga medan beslag tillverkade på 1800-talet är raka och strikta.

Glas

Under 1800-talet tillverkades glasrutor av en blåst cylinder som skars upp och planades ut. Glaset blev tunt, lite ojämnt och speglar ljuset vackert. Både gammalt och nytt blåst glas finns att köpa idag.

Skador

Vattnet som rinner på fönstrets utsida gör att den nedre delen av fönstret är särskilt utsatt. Det är i bågens och karmens bottenstycken som man oftast får rötskador. Man får också se upp med röta i virket bakom hörnjärnen.

Även om beslagen är rostiga kan man oftast renovera dem. Om man behöver komplettera finns numera nytillverkade kopior av gamla modeller att köpa.

Eftersom gamla fönster är tillverkade av mycket bra virke, lönar det sig att underhålla dem. Även svårt skadade fönster kan repareras med gott resultat.

Enklare renovering – ommålning

- Om fönsterbågen är stabil och pluggarna i hörnen inte krupit ut
- Om hörnbeslagen inte är rostiga
- Om inga rötskador finns (känn med kniv)

Lyft av fönsterbågarna och sätt i en skiva i fönsterhålet så länge.

Ta bort löst sittande kitt. Skrapa bort löst sittande färg och slipa lätt med fint sandpapper. Om fönstret är målat med plastfärg måste man skrapa bort all färg. Det går att torrskrapa men det är lättare om man värmer med kittlampa.

Grundmåla med utspädd färg i falsen där kittet är borta. Kittkomplettera. Grundmåla hela bågen, stryk en gång med utspädd färg och en gång med outspädd färg. Man ska måla mycket tunt och låta färgen torka mellan strykningarna.

Omfattande renovering

- Om det finns rötskador i bågen och/ eller karmen
 - Om hörnjärnen är rostiga och deformerade
 - Om fönstret är skevt och instabilt och träpluggarna har krupit ut
- Fönstret måste tas isär. Om man själv inte är snickarkunnig är det bäst att lämna bågarna till en snickare eller fönsterhantverkare. Det som behöver göras är:

Ungefärlig kostnadsjämförelse mellan renovering och byte av fönster. Typfall 1–5. Ungefärlig kostnad om man lämnar bort allt jobb. Moms och material ingår i priset.

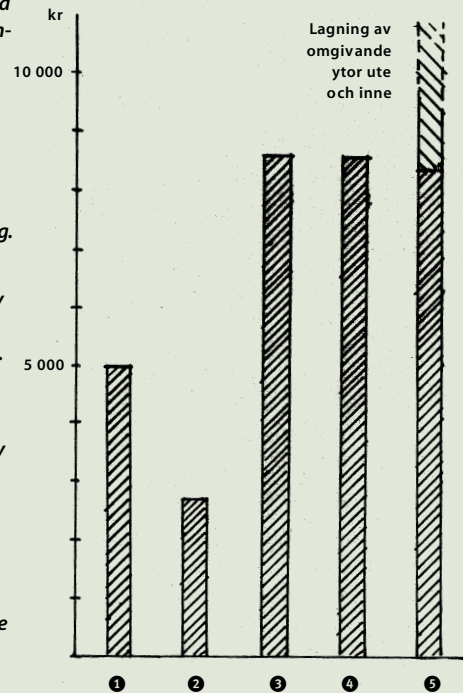
❶ Renovering av ett fönster med två bågar. En tas isär och bottenstycket byts. Befintliga innanfönster. Målning.

❷ Tillverkning av två nya fönsterbågar (kopior av de gamla) till en befintlig karm. Befintliga innanfönster. Målning.

❸ Tillverkning och insättning av ett helt nytt fönster med karm och bågar (kopia av det gamla). Nya innanfönster. Målning.

❹ Tillverkning och insättning av ett nytt måttbeställt kopplat fönster med karm. Målning.

❺ Nytt standardfönster med avvikande mått. Insättning och målning. Lagning av omgivande ytor invändigt och utvändigt tillkommer.

Demontera hörnjärnen och rostskyddsbehandla dem. Ta bort kitt och lyfta ur glas. Skrapa bort löst sittande färg och slipa med sandpapper. Dra ur pluggarna och ta isär fönsterbågen. Skarva i rötskadade delar med nytt virke av god kvalitet. Sätta ihop fönstret igen och återmontera de rostskyddsbehandlade hörnjärnen. Måla på samma sätt som vid enklare renovering.

Material

För målning av fönster är linoljafärg bäst. Den tränger in i träet och fäster bra på hyvlad virke. Det blir lätt att måla om och man behöver inte skrapa bort gamla färglager som sitter bra fast. Det är dock viktigt att måla mycket tunt, annars torkar färgen alltför långsamt.

Kittet bör vara traditionellt linolja-kitt.

Litteraturtips

Reservdelar till gamla hus, handbok & katalog, Centrum för byggnadsvård Gysinge 1999

Olof Antell, Jan Lisinski: *Fönster*.

Historik och råd vid renovering, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, Rapport RAÅ 1988:1

Ove Hidemark m fl: *Så renoveras torp & gårdar*, ICA Bokförlag, 1995

Per Rydberg och Sven-Erik Sihlberg:

"Snickeri", i *Hantverket i gamla hus*,

Byggförlaget 1998

Fönster ingår i serien
Information om byggnadsvård
utgiven av länsstyrelsema i Gävle-
borgs, Västmanlands och Örebro län.
Utgivning har skett med stöd av
Riksantikvarieämbetet.

Text och illustrationer:
Blomberg & Linscott Arkitekter
Grafisk form: Oforn
Tryck: Sahlanders Grafiska AB 1999

Bladen kan beställas från
Länstyrelserna i Gävle, Västerås
och Örebro eller hämtas från
www.raa.se/trad&bygg2000

Ditt länsmuseum kan ge ytterligare
råd och tips om bra hantverkare.